

מאמרי הרב אורי הולצמן

פרשת דברים

בְּעֶרְבָה בָּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוֹף הַיָּם

בספר דברים, אנו קוראים את דבריו של משה רבינו שאמר לישראל טרם כניסתם לארץ. משה פותח את נאומו בנקודת הזמן שאחר מתן תורה, כשקרא ה' אל בני ישראל בקריאה של חיבה ואמר להם "בָּאוּ וְרִשּׁוּ אֶת הָאָרֶץ!". בתיאור זה, מציין משה רבינו את כל חלקי הארץ המובטחת, וכך הוא אומר:

ה' אֱלֹהֵינוּ דָּבַר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב לָכֶם שְׂכַת בָּהָר הַזֶּה. פָּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבָאוּ הָרָאִי וְאֵל כָּל שְׂכֻנֵּי בְּעֶרְבָה בָּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלִּבְנוֹן עַד הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פָּרָת. רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת הָאָרֶץ בָּאוּ וְרִשּׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לֵאמֹר לְיִצְחָק וְלִיעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזֶרְעָם אַחֲרֵיהֶם. (דברים א, ו-ח)

וכאן ברצוננו לבאר בקצרה את המקומות השונים המוזכרים בפסוק.

הר האמורי

"הָרָאִי וְאֵל כָּל שְׂכֻנֵּי בְּעֶרְבָה בָּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוֹף הַיָּם" - הוא כינוי לארץ ישראל כולה. ויש להראות דבר מעניין, שלאורך התורה השם העיקרי של ארץ ישראל הוא "ארץ כנען" על שם האומה הכנענית, ואילו בפרשת דברים אנו רואים שהדבר משתנה, והשם העיקרי של ארץ ישראל הוא על שם העם האמורי. כך אנו רואים גם בהמשך הפרשה, בסיפור המרגלים, שהעם היחיד המוזכר שהוא נמצא בארץ ישראל הוא העם האמורי: "וַתִּתְּנֵנוּ בְּאֶהָלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׁנְאָת ה' אֲתָנּוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת אֵתנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידנוּ" (שם, כז); וכן בסיפור המעפילים, מה שמפורש בפרשת שלח שארע עם הכנעני "וַיִּרְדּוּ הָעַמִּלִּקִּי וְהַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בָּהָר הַהוּא וְגו'" (במדבר יד, מה), בפרשת דברים מסופר על האמורי: "וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בָּהָר הַהוּא לְקִרְאָתְכֶם וְכו' וַיִּפְתּוּ אֶתְכֶם בְּשִׁעִיר עֵד חֲרָמָה" (דברים א, מד).

ובטעם הדבר, נראה שזה קשור אל השינוי הגדול שהתרחש בצורת הכניסה לארץ. כי אם נכנסים בני ישראל אל הארץ מן הדרום כמו שהיה התכנון המקורי בזמן חטא המרגלים, וכפי שחידשנו שהייתה הזדמנות נוספת בזמן חטא מי מריבה להיכנס מצד דרום, אזי האומה הראשונה שפוגשים בני ישראל היא האומה הכנענית; ואז גם השער של ארץ ישראל הנפתח מארץ הכנעני מצטרף אל השם הרגיל של הארץ לקרותה "ארץ הכנעני". אך מכיוון שלבסוף לא זכו ישראל להיכנס מצד דרום אלא מצד מזרח, אזי האומה הראשונה שהם פוגשים בשערי הארץ היא האומה האמורית, הם סיחון ועוג שני מלכי האמורי הסוגרים את פתח השער המזרחי של הארץ. וכאשר נכנסים בני ישראל אל הארץ בשער המזרחי מתוך הנס העצום של נצחון מלכי האמורי, הרי זה מטיל משמעות על הארץ כולה להיות נקראת גם "ארץ האמורי" ו"הר האמורי"; ובשם הזה משתמשת התורה בפרשתנו, כאשר עומדים בני ישראל בערבות מואב טרם כניסתם לארץ. ובמקום אחר יש להתבונן ולהרחיב בהבדל המהותי שבין שני השמות האלה, "ארץ כנען" ו"ארץ האמורי".

הערבה ההר השפלה והנגב

"וְאֶל כָּל שְׂכֵנָיו" - מפרש רש"י: "עמון ומואב והר שעיר". אילו היו זוכים ישראל להיכנס אל הארץ בצורה מתוקנת, היו יורשים גם את ארץ אדום עמון ומואב שהובטח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים.

"בְּעֶרְבָה בָּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב" - כבר הארכנו במאמרנו לפרשת שלח **ההר השפלה והנגב**, שהחלק המרכזי של הארץ נקרא "**ההר**", והוא כל החלק ההררי המתחיל מצד צפון באזור שכם, וממשיך לכוון דרום עד סוף הר חברון. ההר, כפי שבארנו שם, מחולק לשנים: החלק הצפוני הוא הר אפרים בנחלת יוסף, והחלק הדרומי הוא הר יהודה בנחלת יהודה. וסביבות ההר, כל האזור המקיף את ההר נקרא "**השפלה**"; מעמק יזרעאל שבצפון הולך ומקיף לכיוון מערב את כל אזור מישור החוף היורד לכיוון דרום עד עזה, ומשם לבאר שבע וערד. ומתחת לבאר שבע וערד, כל מדבר יהודה לכיוון דרום, נקרא "**הנגב**". הנגב כפי שהראינו, הוא חבל ארץ העומד לעצמו, והוא החלק המדברי שעדיין נמצא בתוך הארץ.

"**הערבה**" אמנם, היא הצלע האחרונה של השפלה; והיא כל רצועת בקעת הירדן היורדת מן הכינרת ועד ים המלח, ואף ממשיכה עד אילת¹. כך לשון הכתוב בסוף הפרשה, כאשר

1. ובמקום אחר יש להרחיב בפירוש המילה "ערבה", שהיא ככל הנראה מה שאנו קוראים היום "בקעה". כי כאשר ישנו עמק העובר בין שני הרים, יש בדרך כלל נחל ביניהם, והוא הערבה. ולכן גם נקראים העצים הגדלים שם "ערבי נחל". ואולי דווקא כאשר הנחל שבין ההרים אינו בתפארתו אלא נהפך למדבר, אז הוא נקרא ערבה.

מתוארת נחלת בני גד ובני ראובן: **"וְהָעֲרֹכָה וְהַיַּרְדֵּן וְגִבְלָהּ, מִכַּנְיֹתָ וְעַד יָם הָעֲרֹכָה יָם הַמֶּלַח, תַּחַת אֲשֵׁדֹת הַפִּסְגָּה מִזְרָחָה" (דברים ג, יז)**, וכן בפרשת ואתחנן מתאר הכתוב את ארץ סיחון ועוג: **"וְכָל הָעֲרֹכָה עֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה וְעַד יָם הָעֲרֹכָה תַּחַת אֲשֵׁדֹת הַפִּסְגָּה" (שם ד, מט)**. כל בקעת הירדן נקראת "ערבה" משני עבריה; בני ישראל חנו בערבות מואב, ונכנסו אל הארץ בערבות יריחו², ואף ים המלח נקרא "ים הערבה". בקעת הערבה ממשיכה עד אילת, ולכן נקראת הדרך הזו "דרך הערבה" וכמו שמופיע בהמשך הפרשה: **"וַיַּעֲבֹר מֵאֵת אַחִינוּ בְנֵי עֲשׂוּ הַיֹּשְׁבִים בְּשִׁעִיר מִדְּרֹךְ הָעֲרֹכָה מֵאֵילַת וּמַעֲצִין גָּבֵר, וַיָּפֹן וַיַּעֲבֹר דֶּרֶךְ מִדְּבַר מוֹאָב" (שם ב, ח)**.

ועל פי זה נראה, שגם המשפט הזה בפסוק, מסודר לפי המהלך של ספר דברים, לבני ישראל הנכנסים אל הארץ מצד מזרח; תחילה הם מגיעים אל הערבה, ואחר כך אל ההר, ואחר כך אל השפלה והנגב, ולבסוף אף אל חוף הים.

חוף הים

"וּבְחוּף הַיָּם" - רש"י מפרש על פי הספרי: "אשקלון ועזה וקסרי". ובהשקפה ראשונה היה נראה, שכל רצועת החוף נקראת "חוף הים", ואולי ערים אלה המוזכרות בחז"ל הן הערים המרכזיות שעל רצועת החוף. אלא שלכאורה, כל הערים האלה שעל חוף הים הן חלק מן השפלה, ולמה הזכיר אותן בנפרד, שהרי לכאורה לא מצאנו בעוד מקום בתנ"ך שהכתוב מתייחס אל רצועת החוף בתור חבל ארץ בפני עצמו? וגם אם נאמר שכאן הוא המקום היחיד, מתאים היה לכלול את חוף הים יחד עם השפלה, ולא להפריד ביניהם כמו שכתוב **"וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוּף הַיָּם"**?

ולכן נראה, ש"חוף הים" הם המקומות המיוחדים בארץ ישראל שהיו בהם נמלים להוציא ולהביא סחורות מן הים, ובעיקר בצור וצידון. כך הרי נאמר בברכת זבולון בן יעקב **"זְבֻלֹן לְחוּף יַמִּים יִשְׁכֵּן וְהוּא לְחוּף אֲנִית וַיִּרְכְּתוּ עַל צִידֹן" (בראשית מט, יג)**. בארץ ישראל ישנם חלקים של הארץ, שעצם מהות המקום ויושביו הוא בהיותם יושבי חוף הים, וכמו שנאמר בשירת דבורה **"אֲשֶׁר יֹשֵׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְּרָצָיו יִשְׁפֹּן" (שופטים ה, יז)**.

בספר יהושע, אחר מלחמת העי, מתאר הנביא כיצד התקבצו כל מלכי ארץ כנען להילחם בבני ישראל, ושם שוב פעם מונה הנביא את חלקי הארץ³:

2. ראה יהושע ד, יג.

3. יש לציין, שהנביא אינו מזכיר כאן את הערבה. ולכאורה הטעם הוא מפני שהעיר החשובה בערבה הייתה יריחו, ואותה כבר כבש יהושע.

וַיְהִי כְשֶׁמָעַל כָּל הַמְּלָכִים אֲשֶׁר בְּעֶבֶר הִירְדֹן, בְּהָר, וּבְשִׁפְלָה, וּבְכָל חוֹף הַיָּם הַגָּדוֹל
אֶל מוֹל הַלְבָּנוֹן, הַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי הַכְּנַעֲנִי הַפְּרָזִי הַחִוִּי וְהַיְבוֹסִי. וַיִּתְקַבְּצוּ יָחִידוֹ
לְהִלָּחֵם עִם יְהוֹשֻׁעַ וְעִם יִשְׂרָאֵל פֶּה אֶחָד. (יהושע ט, א-ב)

מדוע מייחס הנביא את חוף הים שהוא "מול הלבנון"? אך לפי דברינו הדבר מבואר; כי חוף הים העיקרי הוא כל האזור של צור וצידון הנמצאים בצד המערבי של הלבנון. הלבנון הוא מקום של יערות וארזים גבוהים ועצומים וכמו שממשיל הנביא את בית המקדש בתואר "בית יער הלבנון" (מלכים א ז, ב) ואינו כל כך מקום יישוב⁴. אולם בחלקו המערבי יש חבל ארץ שלם שכולו עוסק במסחר דרך הים, וכל המתיישבים שם נקראים יושבי חוף הים. ומטבע הדברים, היו אותן האומות רוכלות העמים, אומות חזקות ועשירות, ולכן כשהתקבצו כולם למלחמה מול יהושע ובני ישראל, הייתה משמעות גדולה לכן שאף מלכי "חוף הים הגדול אל מול הלבנון" הצטרפו יחד עם שאר מלכי ארץ כנען.

ומתוך כך נראה, שכאשר דורשים חז"ל בספרי "אשקלון ועזה וקסרי", היינו מפני שגם במקומות אלה היו נמלים לעשות מסחר ימים. ובאמת, שדווקא את צור וצידון לא הזכירו חז"ל, מפני שלבסוף לא כבשו בני ישראל את ארצות אלה כמתואר בפרק א של ספר שופטים⁵, ולכן מצאו חז"ל את הרעיון של חוף הים אף בנמלים קטנים אלה, למרות שאינם משתווים בגודלם אל צור וצידון שכל חבל הארץ נקראת "חוף הים" על שם הנמל⁶. ובאמת שנמל קיסריה לא נבנה אלא בתקופת בית שני על ידי הורדוס, ואם כן בפרשנות זו של חז"ל לא הייתה הכוונה לומר שמשה התכוון ממש אל קיסריה, אלא אל ערי הנמלים הנמצאים על שפת הים דוגמת קיסריה שהייתה בימיהם.

ולפי זה, נוכל לפרש את סוף הפסוק "אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְבָּנוֹן", שהוא מתייחס אל שני חלקי הארץ המוזכרים; כי הערבה, ההר, השפלה והנגב, נקראים "ארץ הכנעני", ואילו חוף הים הוא תחילת "ארץ הלבנון" שבו היה עיקר מקום היישוב בארץ הלבנון שרובו יערות.

4. וראה בספר יהושע פרק יז, שבאו בני יוסף אל יהושע בטענה שאין להם מקום: "וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ אִם עִם רַב אֲתָה עֹלָה לָךְ הַיַּעֲרָה וּבִרְאֵת לָךְ שָׁם בְּאֶרֶץ הַפְּרָזִי וְהַרְפָּאִים כִּי אֵץ לָךְ הָר אֶפְרַיִם" (יהושע יז, טו), כי היער מטבעו אינו מקום יישוב.

5. "אֲשֶׁר לֹא הוֹרִישׁ אֶת יִשְׂרָאֵל עֹדוֹ וְאֶת יוֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאֶת אַחֲלָב וְאֶת אַזְזִיב וְאֶת חִלְבָּה וְאֶת אֶפֶיק וְאֶת רְחֹב. וַיֵּשֶׁב הָאֱשִׁרִי בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יִשְׂרָאֵל הָאֶרֶץ כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ" (שופטים א, לא-לב).

6. ואמנם שהכתוב גם מזכיר "ואת כל שכניו" למרות שלא כבשו את אדום עמון ומואב. ויל"ע בזה. ואולי גם ארץ סיחון ועוג נקראת "שכניו". וכן לא הזכיר הכתוב את שמות הארצות האלה במפורש.